

SLOVENŠČINA KOT DRUGI/TUJI JEZIK: ZGODOVINA (Od začetkov do 1850)

V zadnjih letih se je zanimanje za slovenščino kot drugi/tuji jezik zelo povečalo.¹ Vzroki za to so v veliki meri politični in ekonomski, poleg teh pa je še vrsta drugih, npr. znanstveni ali osebni. Vzporedno z naraščanjem zanimanja za jezik stopa svojemu zrelemu obdobju naproti tudi slovenščina kot drugi/tuji jezik² kot praktična disciplina in kot znanstvena veda. Število učbenikov in priročnikov, ki so namenjeni poučevanju tujcev, se hitro veča, žal pa je njihova sestava, vsebinska zasnova itd., recimo kar kvaliteta, običajno odvisna le od avtorjeve iznajdljivosti in praktičnih izkušenj. V slovenski jezikoslovni znanosti pogrešamo odgovor na vprašanje, kakšen bi moral biti učbenik slovenščine kot drugega/tujega jezika. Ena izmed možnih poti, po katerih se lahko skušamo približati odgovoru, je skozi zgodovino, tradicijo. Pričujoči sestavek se bo ukvarjal z jezikovnimi priročniki za slovenščino, ki so bili namenjeni tistim, ki jim slovenščina ni materni jezik, nastali pa so v obdobju od 1550 do 1850.

Preden začnemo analizirati zgodovinsko gradivo, moramo definirati pojem učbenik (za učenje tujega jezika). Po SSKJ je učbenik »knjiga s predpisano snovjo za učenje«, *Enciklopedija slovenskega jezika* pa ga razlaga kot »priročnik /.../, navadno v knjižni obliki, ki sistematično predstavlja določeno stvarino tako, da hkrati pojasnjuje vse, kar je v nji novega, tudi izrazijsko. Učbeniki se pišejo za učence, /.../ tečajnike itd., sploh za ljudi, ki hočejo (morajo) sistemsko kaj spoznavati« (Toporišič 1992: 192). Nekateri menijo, da bi lahko bilo za prepoznavo učbenika za tujce odločilnega pomena, da vključuje vaje.³ Taki zahtevi deloma ustreza pojem vadnica, ki je po SSKJ »učbenik z vajami, zlasti za osnovno šolo«. Ker bomo imeli v nadaljevanju največkrat opraviti s pojmom slovnica, si oglejmo še njegovo definicijo. V SSKJ sta gramatika in slovnica sinonimno rabljena pojma, pojasnjena kot »sistem jezikovnih sredstev in njihovih medsebojnih odnosov«. Toporišičeva razlaga v *Enciklopediji* je vezana na pojmovanje jezikovnih ravnin in jo podajmo le opisno: slovnica v ožjem smislu je jezikovni priročnik z obvestili o oblikoslovni in skladenjski ravnini jezika, v širšem pomenu pa še nauk o glasovni in pisni podobi ter o tvorjenju besed; v slovnico po tej definiciji ne sodi nauk o besedah oz. o njihovem pomenu, saj naj bi to bil sestavni del slovaropisja.⁴ Iz zgornjih definicij lahko zaključimo, da mora jezikovni priročnik, namenjen učenju (slovenščine kot) drugega/tujega jezika, izkazovati lastnosti učbenika, vadnice, slovnice in tudi slovarja.

Drugo vprašanje, s katerim se prav tako srečamo že takoj na začetku, je vprašanje meta-jezika učbenikov. Ta je v zgodovinskem obdobju, ki ga pregledujemo, lahko latinščina (Bohorič, Hipolit), nemščina (jezuiti, Gutsman, Pohlin, Kopitar, Šmigoc, Dajko, Metelko,

¹ Besedilo je nastalo v okviru magistrskega študija pod mentorstvom prof. dr. Brede Pogorelec.

² V zadnjih letih se je – na podlagi angleške, nemške, tudi francoske teorije – v slovenski jezikoslovni terminologiji uveljavila zveza drugi/tuji jezik, pri čemer gre za razločevalno definicijo tako s stališča govorca kot s stališča družbe, okolja: drugi jezik je jezik okolja, jezik, ki se ga posameznik uči poleg svojega maternega jezika zaradi komunikacijskih potreb, in sicer predvsem ali tudi iz okolja, v katerem živi; tuji jezik je jezik, ki se ga človek uči v šoli, v njegovem okolju ima ta jezik status tujega jezika in ni sredstvo vsakdanje komunikacije (Ferbežar 1996/97: 279).

³ Ustno opozorilo V. Gjurina.

⁴ Nasprotno bomo v gradivu (slovnica!), ki ga bomo pregledovali, pogosto naleteli na različne oblike slovarjev in tudi drugačne zbirke besed, npr. tematske sklope, zbirke frazeologemov ipd.

Murko, Potočnik, Janežič, Navratil), italijanščina (Alasia, Franul), slovenščina (Vodnik, Muršec, Malavašič), slovenščina in nemščina (Zelenko) ali celo hkrati slovenščina, nemščina in italijanščina (Premru).⁵ Raba metajezika nam deloma govori o tem, kdo so bili potencialni učenci (knjižne) slovenščine; pri tem je treba upoštevati specifično situacijo prostora in časa: v 16. stoletju je bila nemščina prvi pomožni jezik ob latinščini, slovenščina pa šele drugi pomožni jezik. Postopoma je nemščina prevzemala prevlado nad latinščino, diglosija slovenščine in nemščine (pri čemer je bila slovenščina v podrejenem položaju nasproti nemškemu – kulturnemu – jeziku) pa je bila postopoma odpravljena šele v 2. polovici 19. stoletja. Glede na to, da je opismenjevanje in izobraževanje na naših tleh potekalo v tujem učnem jeziku, so lahko bili uporabniki učbenikov za učenje slovenščine tudi v tujem jeziku šolani Slovenci in je lahko bila samo nemško pisana slovnica namenjena pravzaprav Slovencem. Med neslovensko govorečimi učenci so bili zagotovo nemški priseljenci v notranjosti (uradniki in drugi, kot posledica običajnih migracij znotraj države; v času Ilirskih provinc to velja tudi za Francoze) in prebivalci na meji s slovenskim govornim področjem;⁶ pojem tujcev (v smislu učencev slovenščine) je v izbranem zgodovinskem obdobju skrčen skoraj izključno na Nemce in deloma Italijane, razen eventuelnih popotnikov in trgovcev, tako da je tudi raba nemščine in (mnogo redkeje) italijanščine kot metajezikov razumljiva in upravičena.⁷ Nekateri priročniki pa so – kot bomo videli v nadaljevanju – tudi večnamenski; želijo služiti tako domačim kot tujim učencem. Iz zgornjega sledi, da metajezik priročnikov ni odločilni parameter, po katerem bi lahko v izbranem zgodovinskem obdobju učbenike ločevali glede na naslovnika oz. namen.

I.

Glede na izbrano historično obdobje se je ponujala naslednja rešitev: pregledati vse jezikovne priročnike iz tistega časa, tj. predvsem slovnice, in ugotoviti, komu so namenjeni. Za izhodišče smo vzeli zahtevo, da mora biti v **naslovu**, **podnaslovu** ali v **uvodu** knjige⁸ izrecno navedeno, da gre za delo, namenjeno tujcem; kadar je bilo potrebno, smo oporo za razvrstitev iskali tudi v vsebini priročnika ali v zgodovini jezika. Priročnike smo razdelili v tri skupine: v prvi skupini (A) so tisti priročniki, ki so jih avtorji namenili tujejezičnim govorcem; v drugi skupini (B) so priročniki, za katere avtorji menijo, da bi jih lahko (deloma ali v celoti) ob rojenih govorcih uporabljali tudi tujejezični; v tretji skupini (C) so vsi ostali

⁵Omeniti velja, da se skoraj vsi avtorji ne glede na metajezik v svojih jezikoslovnih razlagah sklicujejo tudi na latinščino.

⁶Velja za nemščino in italijanščino, verjetno pa tudi za Dalmatino vključitev hrvaščine v *Register*.

⁷Danes je situacija bistveno drugačna: tujci, potencialni učenci slovenščine, so nepredvidljive in katere koli jezikovne pripadnosti, zato je tudi razpravljalni jezik novonastalih učbenikov največkrat slovenščina, uporaba tujega razpravljalnega jezika pa je prepuščena lektorju v razredu.

⁸V pošteve so prišle samo tiskane knjige; tako pač ni prišla na seznam slovnica, ki naj bi jo po trditvah nekaterih znanstvenikov v drugi polovici 15. stol. napisal Tomaž Celjski, ko je učil Maksimiljana I. slovenščino (prim. SBL IV/1: 80). Če je ta slovnica res obstajala, potem bi bil to najstarejši znani jezikovni priročnik za učenje slovenščine kot drugega/tujega jezika, nastal pa naj bi, še preden so Slovenci dobili slovensko knjigo zase. Tako pa je najstarejša ohranjena misel na slovenščino kot drugi/tuji jezik verjetno pri Dalmatinu: »Toda Dalmatinov *Register* [...] je bil prirejen z namero, da olajša rabo Biblije ne le izvenkranjskim Slovencem, ampak tudi Hrvatom« (Kidrič 1929–1938: 83). Omenimo na tem mestu še zanimivo opombo literarnega zgodovinarja Josipa Marna, ko govori o Vodnikovi *Francoški slovnici*, torej o Vodnikovem prevodu Lhomondove francoske slovnice: »Po nji so se lahko Francozi slovenskega in Slovenci francoskega jezika vadili« (1861: 16). Vendar podrobnejši pregled Vodnikove francoske slovnice ne kaže, da bi ga lahko kakor koli obravnavali kot učbenik slovenščine za tujce, zato je v našem pregledu ne upoštevamo.

znani jezikovni priročniki iz tega obdobja; skupina C je seveda izrazito heterogena, a to nas v pričujočem sestavku pravzaprav ne zanima.

A	B	C
1. Alasia da Sommaripa: <i>Vocabolario Italiano e schiavo</i> , 1607	1. (Jezuiti:) <i>Grammatica oder Win. Sprachbuch</i> , 1758	1. Adam Bohorič: <i>Arcticae Horulae</i> , 1584
2. Franul: <i>Grammaticale Italiano-cragno-lino</i> , 1811	2. Marko Pohlin: <i>Kraynska Grammatika</i> , 1768, 1783 ²	2. Hipolit: <i>Grammatica latino-germanico-slavonica</i> , 1715
3. Janez Leopold Šmigoc: <i>Theoretisch-practische Wind. Sprachlehre</i> , 1812	3. Jurij Zelenko: <i>Slovennska Grammatika Wend. Sprachlehre</i> , 1791	3. Ožbalt Gutsman: <i>Windische Sprachlehre</i> , 1777 in ponatise ⁹
4. Anton Murko: <i>Slowenische Sprachlehre für Deutsche</i> , 1832	4. Peter Dajnko: <i>Lehrbuch der Windischen Sprache</i> , 1824	4. Jernej Kopitar: <i>Grammatik der Slavischen Sprache</i> , 1808
5. Anton Janežič: <i>Kurzer Unterricht für Deutsche</i> , 1849, 1850 ²	5. Franc Metelko: <i>Slowenische Sprachlehre</i> , 1830	5. Valentin Vodnik: <i>Pismenost ali gramatika</i> , 1811
6. Giuseppe Premru: <i>Dialoghi Italiani, Tedeschi e Sloveni</i> , 1850	6. Anton Murko: <i>Theoretisch-practische Grammatik</i> , 1843 ² , 1850 ³	6. Franc Metelko: <i>Lehrgebäude der Slow. Sprache</i> , 1825
7. Ivan Navratil: <i>Kurze Sprachlehre</i> , 1850	7. Blaž Potočnik: <i>Grammatik der Slowenische Sprache</i> , 1849	7. Jožef Muršec: <i>Kratka slovenska slovnica za pervence</i> , 1847
		8. Fran Malavašič: <i>Slovenska slovnica za perve slovenske šole</i> , 1849
		9. Matija Majar: <i>Slovnica za Slovence</i> , 1850

Tabela 1: Jezikovni priročniki glede na naslovnika

Iz tabele je že na prvi pogled razvidno, kako veliko vlogo je imela v prvih tristo letih obstoja slovenskega jezikoslovja (predvsem v zadnji tretjini) slovenščina kot drugi oz. tuji jezik. Valentin Vodnik je v uvodu svoje slovnice celo menil, da so vse slovnice, napisane pred njegovo, namenjene tujcem: »Dosti po nemško in latinsko pisanih gramatik je med ljudi danih, ktire Nemcem in drugim Europejcem kažejo slovenski jezik pisati in govoriti; /.../ Tujce smo tedaj učili našo besedo znati, sebe pa ne« (Vodnik 1811: brez oznake str.). Čeprav je bila Vodnikova slovnica prva samo slovensko pisana, je v svoji sodbi vendarle nekoliko pretiraval, česar se je tega gotovo tudi zavedal. V nadaljevanju si bomo podrobneje ogledali, na podlagi katerih argumentov smo razvrščali jezikovne priročnike v posamezne stolpce.

V stolpec A Tabele 1 so, kot smo omenili, uvrščena dela, ki so nesporno nastala z mislijo na neslovensko govorečega učenca in se kot taka najpogosteje tudi sama definirajo (v naslovu, podnaslovu ali v uvodu). Najstarejše delo med njimi je *Vocabolario Italiano e schiavo* (1607) Italijana **Alasia da Sommaripa**, jezikovno delo, ki ga običajno obravna-

⁹Ozbalt Gutsman, *Windische Sprachlere*, Celovec, 1777, ponatise 1786, 1790, 1799, 1809, 1829.

vamo kot slovar, a je hkrati tudi jezikovni priročnik, saj je njegova vsebina širše zasnovana. Iz zgodovine¹⁰ slovenskega knjižnega jezika je splošno znano, da je Alasia svojo knjižico pripravil z namenom, da bi njegovi sobratje iz servitskega samostana v Devinu lažje opravljali delo med slovenskim ljudstvom in v devinski stanovski šoli (v času katoliške obnove), pri svojem delu pa je mislil tudi na trgovce in popotnike, ki so prihajali v te kraje in bi potrebovali vsaj minimalno znanje jezika. Poleg slovarja vsebuje delo tudi nekatera poglavja iz slovnice in nekatere sestavine, značilne za priročnike za učenje tujega jezika; o teh bomo podrobneje spregovorili v II. poglavju.

Vincenzo Franul z Reke, ki je svojo mladost preživel v Ajdovščini, kasneje pa živel in delal kot notar v Trstu, je v uvodu v svojo slovnico (*Grammaticale Italiano-cragnolino*, 1811) zapisal, da je znanje jezika pomembno za dobre sosedske odnose (kajpada med Italijani in Slovenci). Kidrič je o njegovi slovnici zapisal, da je »/.../ radi pravilne sodbe o faktni potrebi slovenske slovnice za Italijane spomladi 1810 sklenil, da priredi slovensko slovnico z italijansko razlago« (1929–1938: 536). Tudi **Janez Leopold Šmigoc** je takoj v prvem stavku svojega uvoda (*Theoretisch-practische Windische Sprachlehre*, 1812) zapisal, da je znanje slovenščine nujno in pogosto nepogrešljivo za uradnike in duhovnike na deželi, še posebej pa v mestih: »Man braucht den Beweis wohl nicht weit herzuholen, daß die Kenntniß der Slowenischen Sprache, ein nothwendiges, oft unentbehrliches Bedürfniß vom weiteren Umfange, und besonders für Beamte und Geistliche, auf dem Lande, und selbst in den Städten fast aller Oesterreichischen Länder sei.« Šmigočevo vvrstitev v prvi stolpec tabele potrjuje tudi zgodovina slovenskega knjižnega jezika: »Smoter, ki si ga je Š./migoc/ postavil s slovnico, je bil predvsem praktičen. Skušal je z njo ustreči potrebi po slovnici slovenskega jezika za Nemce, kakor je tako potrebo izrazil nadvojvoda Janez spomladi 1809 v Ptuj« (SBL IV/1: 659) in še: »Radi popolnosti pregleda navedem sledeči dve slovnici /Franul in Šmigoc/, pisani za tujce« (Ramovš 1971: 234).

V naslovu so opredeljene prva izdaja slovnice **Antona Murka** (*Slowenische Sprachlehre für Deutsche*, 1832) in **Janežičevi** (*Kurzer Unterricht für Deutsche*, 1849, 1850²).¹¹ **Murko** je v drugi izdaji naslov spremenil (*Theoretisch-practische Grammatik*, 1843³), tujega naslovnika (Nemce) je izključil iz naslova, kar zagotovo ni brez pomena; podrobneje o tem ne razglablja, naznanja le, da gre za »sehr verbesserte Auflage«, v zadnjem stavku uvoda pa poudarja, da ni brez upanja, da bo knjiga služila »zur leichteren Erlernung oder zur vollkommeneren kenntniß eines slawischen Dialectes« (Murko 1843: brez oznake str.), torej za lažje (začetno) učenje ali za izpopolnjevanje znanja; za nas to pomeni premik iz stolpca A v stolpec B v Tabeli 1.

V uvodu je naslovnika imenoval tudi **Guiseppe Premru** (*Dialogi Italiani, Tedeschi e Sloveni*, 1850): »Vednost slovenskega jezika je v sedanosti silo potrebna. Da bi se ga tudi Lahi in Nemci ložej naučili, si je podpisani na vso moč prizadel ...«.¹² **Navratil** v uvodu sporoča, da je slovenščina postala dovoljeni jezik na sodiščih, kar je pripeljalo sodne uradnike v položaj, da morajo znati pravilno slovensko govoriti in pisati. Spodbujen ravno od teh uradnikov se je odločil, da jim v pomoč pripravi jezikovni priročnik, s katerim si bodo lahko na hitro pomagali.

¹⁰ Alasijev priročnik velja za »drugi (ali 3.) katoliški slovenski tisk, po preteku 33 let izza 1574 pa prvi novi tiskani dokaz katoliške aktivnosti za slovensko književnost« (Kidrič 1929–1938: 97).

¹¹ Janežič je prvo samoslovensko slovnico izdal kasneje, 1854.

¹² Za razpravo sem uporabljala 3. izdajo *Dialogov*, iz leta 1882, ki je bila edina na razpolago. *Dialogi* so sicer doživeli 5 ponatisov v petdesetih letih.

Kot prva iz stolpca B zasluži posebno pozornost **celovška izdaja Bohoričeve slovnice** (*Grammatica oder Windisches Sprachbuch*, 1758). V podnaslovu lahko beremo: »/.../ und mit einem mit grossen Fleiß außgearbeiteten sehr nußbaren Windisch-Deutsch-und Wälisch vocabulario versehen worden, zum Behuss aller der Windischen Sprache zu erlernen beginnenden, sowohl studiert- als unstudiert Liebhabern, /.../« (Jezuiti 1758: 1), torej »vsem, ki se začenjajo učiti slovenščino, tako izobraženim kot neizobraženim ljubiteljem«. To tudi ni slovar v običajnem pomenu besede, ampak ima besede razporejene po tematskih sklopih, kar je, kot bomo videli v nadaljevanju, zelo značilno ravno za priročnike za tujce.

V stolpec B sodi tudi **Marko Pohlin** z obema svojima izdajama (*Kraynska Grammatika*, 1768, 1783²), pa čeprav v uvodu posebej naglaša, da je (nemško pisana) slovnica namenjena Kranjcem, kar pogosto poudarja tudi zgodovina jezika.¹³ Novejša zgodovina knjižnega jezika posebej naglaša, da kaže izbira nemščine kot razpravljalnega jezika na izobraženca kot glavnega naslovnika, torej v nemščini šolanega Slovence, ki si želi kultivirati svoj materni jezik. Natančno branje podnaslova opozarja, da želi avtor tudi »rußten derjenigen, welche diese sprache entweder erlernen, oder im selber sich vollkommener machen wollen /.../« (Pohlin 1783; podobno tudi 1768). Odločilnega pomena za uvrstitev v stolpec B je bil seveda *Dodatek*, ki ima natančno opredeljenega naslovnika: »Anhang, einiger gemeiner Gesprache zur Bequemlichkeit der Reisenden« (Pohlin 1768: 188), torej *Dodatek za popotnike*.¹⁴

V daljšem podnaslovu imenujeta naslovnika **Zelenko**: »/.../ Wendische Sprachlehre /.../ mittels welcher sowohl der Deutsche als den Wendische auf die leichteste Art diese Sprache regelrichtig zu reden und zu Schreiben von selbst erlernen kann« (*Slovenska Grammatika oder Georg Sellenko's Wendische Sprachlehre*, 1791) in **Dajnko** »/.../ zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniß für Slowenen« (*Lehrbuch der Windischen Sprache*, 1824). **Metelko** je svoj uvod v izdaji iz leta 1830 (*Slowenische Sprachlehre*) zaključil takole: »Nebßten ging meine Absicht auch dahin, jenen Fremden, deren gegenwärtige Lage oder künstiger Beruf es etwa erfordert, sich einige kenntnisse der slowenische Sprache schleunigst zu erwerben, ein sicheres und leichtes hülfsmittel an die hand zu geben« (Metelko 1830: brez oznake strani); s svojo slovnico je želel zadostiti tudi potrebi tistih tujcev, ki si zaradi nastalega položaja ali svojega poklica želijo na hitro pridobiti nekaj znanja slovenščine. In nenazadnje še slovnica **Blaža Potočnika** (*Grammatik der Slowenische Sprache*, 1849): avtor v svojem uvodu v skladu s historično pozicijo slovenščine po l. 1848 želi povzdigniti slovenski jezik, ga spraviti iz »zadnje klopi v razredu slovanskih jezikov«, kakor pravi, in poudariti pomembnost znanja slovenščine za izobraženega človeka. Ko predstavi nekaj »odlik« jezika (dvojino itd.) doda: »Eben diese erstgenanten Vorzüge der slowenischen Sprache sind es aber, welche als Schwierigkeiten aufgefaßt das Erlernen derselben, besonders dem Sprachfremden, etwas mühsam machen« (Potočnik 1849: V). V mislih ima torej rojenega govorca, šolanega v tujem jeziku, pa tudi tujca; temu v prid govori tudi dejstvo, da je kasneje, l. 1857, napisal še *Praktično slovensko-nemško gramatiko*. Vendar pa v zgodovini jezika nimamo potrditve, da bi Potočnik pisal priročnik za tujce: »Za šole je spisal Blaž Potočnik po

¹³»Pohlin se je obračal s svojo knjigo izrečno samo na Kranjce – s poimenovanjem v naslovu« (Kidrič 1929–1938: 161).

¹⁴Zveza *Dodatka za popotnike* z Alasio je nedvoumna (čeprav zagotovo posredna, saj je edini izvod Alasie odkril šele Kopitar), kakor meni tudi Toporišič: »Dodatek besedil praktičnega sporočanja se nam zdi važen kot sredstvo, da bi se tujec naučil slovenščine; to je nekako nadaljevanje Alasia da Sommaripa« (Toporišič 1983: 126).

Metelku in Murku¹⁵ slovnico */.../*« (Ramovš 1971: 238). Končno sodbo o tej slovnici si prihranimo za drugi del razprave, ko bomo dela pregledali vsebinsko.

Glede na izhodišče, ki smo si ga izbrali, da ima namreč priročnik, ki je namenjen (tudi) tujejezičnim govorcem, to ustrezno označeno (v naslovu, podnaslovu ali uvodu), lahko vse preostale priročnike uvrstimo v stolpec C, ne glede na to, da se med seboj zelo razlikujejo. Poskušajmo najti potrditev oz. utemeljitev naše razvrstitve. **Adam Bohorič** je svojo slovnico (*Arcticae Horulae*, 1584) namenil »*/.../* sinovom Štajerske, Koroške in Kranjske, kakor je zapisano uvodoma, to je vsem Slovencem« (Pogorelec 1983: 91), ali po Kidriču »*/.../* hotel (je) sestaviti privaten jezikovni in pravopisni kažipot za domačo inteligenco in za množitelje slovenske protestantske književnosti, s katerim naj bi vplivali celo na govor ljudstva« (Kidrič, 1929–1938: 82). Nekoliko mlajši pogled na zgodovino jezika vidi Bohoričevega naslovnika širše: »Uvod, ki je v celoti usmerjen v posredno ali neposredno spodbujanje zelo zoženega naslovnika – evropskega izobraženca, poznavalca latinščine, */.../*« (Vidovič Muha 1998: 81), torej ne samo slovenskega, ampak evropskega izobraženca. Hipotetično je seveda povsem mogoče in verjetno, da bi se evropski izobraženec preko Bohoričeve slovnice seznanil s slovenščino; ker pa omenjena slovnica nima nobenih značilnosti priročnika za učenje slovenščine kot tujega jezika, smo jo uvrstili v stolpec C. **Hipolitova** izdaja Bohoriča (*Grammatica latino-germanico-slavonica*, 1715) sodi v okvir (nenapisanega) programa za izpopolnjevanje slovenskega katoliškega repertorija (Kidrič 1929–1938: 108), kamor sta poleg vseh vrst cerkvenih besedil sodila tudi slovnica in slovar. Namen slovnice je bil olajšati nova slovenska pisna (literarna) prizadevanja, podobno kot pri Bohoriču; Hipolit je pri zgledih dodajal tudi nemške ustreznice; to dejstvo verjetno lahko pripisemo umikanju latinščine (kot razpravljalnega jezika) živim jezikom, tukaj konkretno nemščini. O **Gutsmanovi** slovnici (*Windische Sprachlehre*, 1777 in ostale, glej op. 9) govorimo običajno v smislu s koroškimi posebnostmi dopolnjene različice knjižnega jezika. V naslovu je Gutsman nadaljeval tradicijo koroških jezuitov in uporabil besedo Windisch, kar je v takratni terminologiji pomenilo izvenkranjske Slovence v Notranji Avstriji, v kolikor mu ni šlo sploh samo za slovenske Korošce. V tem smislu pa je šlo tudi za opozicijo Pohlinoi kranjski normi in njegovemu pravopisu; za nas je pomembno, da je iz Pohlina (katerega zapovrstnost je na splošno upošteval) izpustil *Dodatek za popotnike*.

Uvrstitev **Kopitarjeve** slovnice (*Grammatik der Slavischen Sprache*, 1808) v stolpec C je na prvi pogled lahko problematična. Iz literarne zgodovine je namreč znano, iz kakšne neposredne pobude je ta slovnica nastala: »Kopitar je */.../* pripravljaj lekcije za konteso Bellegarde */.../*. Priprave lekcij za konteso so Kopitarja vedno bolj mikale. Ako je Vodnika 1806. še samo dražil, da ga s slovensko slovnico prehititi, si je misel polagoma osvojil ter začel delo pripravljati za tisk« (Kidrič 1929–1938: 446). Vendar pa je bil v končni redakciji ta prvotni namen daleč presežen in avtor je v uvodu naslovnika slovnice opredelil takole: »Pisec si kot bralca Kranjske slovnice predstavlja zaenkrat le osnovnošolske učitelje in kakega slovanskega jezikoslovca; torej je slovnične predhodne pojme in definicije, da bi bil kratek, lahko izpustil« (Kopitar 1908: XLVII–XLVIII). Slovnica je zaradi svoje zasnove v strokovni literaturi dobila prilastek znanstvena; Kopitar se je omejil »na obravnavo izrazne in deloma slovnične ravnine jezika, ne da bi se bil spuščal kaj dosti v besedoslovje in skladnjo (na obeh področjih je ločil zlasti slovensko od nemškega, oboje le priložnostno), od tvorbe pa je izpustil besedotvorje in tako ostal le pri oblikotvorju in oblikospreminjanju */.../*

¹⁵Potočnik sicer v uvodu omenja Metelka in Muršca; res pa je tudi, da vsebina marsikdaj (predvsem praktični del) spominja na Murka.

V svoji slovnici je Kopitar znanstven tudi kot zgodovinar slovenske književnosti (oz. jezika te književnosti) do svoje dobe, pa kot zgodovinar pisav slovenskega jezika in tistega jezikoslovja, ki je razpravljalo o izrazni podobi slovenskega jezika (zlasti pisni in morfološki)« (Toporišič 1980b: 396–397; prim. tudi Vidovič-Muha 1998: 80). Zaradi vsega povedanega Kopitarjeva slovnica prav gotovo ne sodi med priročnike za učenje slovenščine kot drugega/tujega jezika, zato je uvrščena v desni stolpec tabele (C). Zanimivo pa je, da je imel Kopitar v načrtu tudi slovensko slovnico za Francoze,¹⁶ ta pa bi, če bi dočakala svojo realizacijo, med našimi priročniki zagotovo zavzemala posebno mesto.

Metelkova prva slovnica (*Lehrgebäude der Slowenische Sprache*, 1825), je uvrščena v stolpec C. Tisto iz leta 1830 smo uvrstili v stolpec B, ker avtor v uvodu naglašja, da bi rad s slovnico ustregel tudi tujcem, ki bi radi osvojili nekaj znanja slovenščine; tega v njegovi zgodnejši slovnici ni. Slovnica iz leta 1830 ni označena kot druga izdaja tiste iz leta 1825, po obsegu pa je znatno skrčena. Metelkova historična pozicija je taka, da bi od njega lahko pričakovali obe vrsti učbenikov, za rojene govorce in za tujce: bil je namreč prvi profesor na stolici za slovenski jezik na ljubljanskem liceju. Njegovi »sluša telji so z neznatnimi izjemami slovenski že znali« (Kidrič 1929–1938: 603); možno bi bilo, da je v priredbi slovnice l. 1830 mislil ravno na izjeme, torej na študente, ki slovensko niso znali.

Slovnici **Jožefa Muršca** (*Kratka slovenska slovnica za prvence*, 1847) in **Frana Malavašiča** (*Slovenska slovnica za prve slovenske šole*, 1849) sta predvsem sad potrebe po praktičnih slovnica h, ki je nastala, ko je z letom 1848 slovenščina prišla v ljudske šole; o tem govorita tudi njuna naslova. Podoben naslov (*Slovnica za Slovence*, 1850) vendar drugačen namen ima slovnica **Matije Majarja**: to je bila slovnica, iz katere naj bi se Slovenci postopno naučili ilirskega narečja, to je skupnega narečja »Slovenov, Hrvatov in Serbljov«. Ker ta knjiga ne uči slovenščine, ampak je opisovani jezik ilirsko narečje (meta-jezik pa slovenščina), pravzaprav sploh ne sodi v našo obravnavo.¹⁷

Določili smo korpus štirinajstih jezikovnih priročnikov iz obdobja od 1550 do 1850, za katere velja, da sami sebe – v celoti ali v določenem delu – definirajo kot priročnike za učenje slovenščine kot drugega¹⁸ jezika. V nadaljevanju bomo te priročnike vsebinsko pregledali in ugotavljali, v kolikšni meri ustrezajo naši današnji predstavi o učbenikih za učenje slovenščine kot drugega/tujega jezika.

II.

Naš pristop bo sinhroni in analitični: priročnike bomo pregledali glede na naslednje parametre:

- naslov,
- vaje in druge praktične dodatke,
- tematske sklope besed in
- slovarje.

Analize naslovov priročnikov smo se lotili zato, da bi ugotovili, ali bi lahko že iz naslova priročnika sklepali na naslovnika (to je prepoznali priročnik kot priročnik za tujce). Jedrne besede iz naslova povzema spodnja tabela:

¹⁶Prim. Ivan Prijatelj, *Slovenščina pod Napoleonom*, Ljubljana, Veda I, 1911.

¹⁷Še bolj gotovo pa vanjo ne sodijo Majarjeva *Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik*. Bolj zanimiv bi lahko bil njegov *Spisovnik za Slovence* (nauk o pravopisu, slogu in zgledi, od plačilnih listov, ženitnih pisem, do oporok).

¹⁸Šlo je seveda predvsem za slovenščino kot drugi in ne kot tuji jezik; prim. op. 2.

Poimenovanje »slovnica«

	A	B	C
Sprachlehre	3	2	1
Grammatika	1	5	3
Lehrgebäude			1
slovnica			3

Poimenovanje »učbenik«

Unterrich	1		
Lehrbuch		1	

Ostala poimenovanja

Arcticae horulae			1
Vocabolario	1		
Dialoghi	1		

Tabela 2: Jezikovni priročniki glede na jedrno besedo iz naslova

Največjo homogenost poimenovanja opazimo v stolpcu C, kjer so skoraj vsa dela poimenovana kot slovnica (upoštevane so vse inačice izraza). Podobno je v stolpcu B, še največjo heterogenost v poimenovanju kaže stolpec A, a vendar tudi tu prevladuje izraz »slovnica«. Pričakovani naslov »učbenik« (Lehrbuch, tudi Unterricht – /jezikovni/ pouk) se pojavi le pri zanemarljivem številu priročnikov. To pomeni, da se učbeniki za tujejezične v izbranem zgodovinskem obdobju od ostalih jezikovnih priročnikov ne razlikujejo po jedrni besedi v naslovu; ta ne kaže na naslovnika. Odgovor se pravzaprav skriva nekje drugje: pomembno je brati naslov v celoti. Priročniki iz stolpcev A in B kažejo naslednjo sliko:

A	B
1. Alasia da Sommaripa, 1607 Vocabolario Italiano e schiavo	1. Jezuiti, 1758 Grammatica oder Win. Sprachbuch
2. Franul, 1811 Grammaticale Italiano -cragn., parte pratica	2. Marko Pohlin, 1768, 1783 ² Kraynska Grammatika
3. Janez Leopold Šmigoc, 1812 Theoretisch- practische Wind.Sprachlehre	3. Jurij Zelenko, 1791 Wend. Sprachlehre, sowohl für Deutsche
4. Anton Murko, 1832 Teor.- pract. Sprachlehre für Deutsche	4. Peter Dajnko, 1824 Lehrbuch, derselben für Deutsche
5. Anton Janežič, 1849 Kurzer Unterricht für Deutsche ; 1850 ² : Practischer Unterricht für Deutsche	5. Franc Metelko, 1830 Slowenische Sprachlehre... für Anfänger
6. Giuseppe Premru, 1850 Dialoghi Italiani, Tedeschi e Sloveni	6. Anton Murko, 1843 ² , 1850 ³ Theoretisch- practische Grammatik
7. Ivan Navratil, 1850 Kurze Sprachlehre... mit praktisch. Anhang	7. Blaž Potočnik, 1849 Grammatik der Slowenische Sprache

Tabela 3: Jezikovni priročniki glede na naslov

Kar pet priročnikov izmed sedmih v stolpcu A v (pod)naslovu opozarja na **praktični del**, prav toliko jih ima omenjenega tujega naslovnika. Videli smo, da tudi zgodovina SKJ stolpec A v celoti in brez zadržka obravnava kot priročnike za tujejezičnega govorca. V stolpcu B je povednost naslovov za spoznanje manj dosledna, z opombo, da se informacija dvakrat skriva v naslovu poglavja znotraj priročnika (pri jezuitih in pri Pohlinu, glej prvi del razprave). Le Potočnikova slovnica ostaja uganka. Kljub temu verjetno lahko zaključimo, da priročnik za učenje slovenščine kot drugega/tujega jezika do prve polovice 19. stoletja na svojo funkcijo opozarja v naslovu ali podnaslovu, in sicer z imenovanjem naslovnika in/ali z opozorilom na praktični del.

Naslednji, prav tako zelo pomemben parameter za določitev oz. prepoznavo priročnika za tuje, so vaje in praktični dodatki. Slovnične vaje so tisti deli priročnikov, ki so namnjeni utrjevanju naučenih jezikovnih sestavin. Med praktične dodatke lahko uvrščamo številna besedila (različnega izvora in vrst), ki so namenjena za prevajanje in tudi za branje, ki je pravzaprav srečanje z jezikom v kontekstu. Nadalje uvrščamo med praktične dodatke pogovore¹⁹ za sporazumevanje v vsakdanjih življenjskih okoliščinah, frazeologeme v najširšem pomenu besede (poleg stalnih besednih zvez tudi rekla in pregovore), pa tudi osnovne sporočajske vzorce (npr. pozdravi). Skupna značilnost praktičnih delov priročnikov je, da so to besedila, kakršnih rojeni govorec v svoji slovnici v glavnem ne potrebuje.

Oglejmo si popolnjenost izbranega korpusa priročnikov z vajami in praktičnimi dodatki.

	A								B						
	Ala	Fra	Šmi	Mur	Jan	Jan ²	Pre	Nav	jez	Poh	Zel	Daj	Mur ²	Met	Pot
1															
2															
3															
4															

Legenda: 1 – slovnične vaje, 2 – vaje za prevajanje in branje, 3 – pogovori, 4 – frazeologemi (prevedeni)²⁰

Tabela 4: Tipologija vaj in praktičnih dodatkov

Priročniki iz stolpca A (leva polovica tabele) po pričakovanju kažejo veliko popolnjenost z vajami in praktičnimi dodatki, v stolpcu B pa je popolnjenost nekoliko manjša. Posebno pozornost zbuja Zelenkova slovnica, saj ne vključuje niti enega parametra, prepoznavnega kot sestavina učbenika za učenje tujega jezika. To pravzaprav ni veliko presenečenje, saj iz zgodovine SKJ vemo, da je Zelenkova slovnica nastala po uvedbi nove šolske ureditve po 1774 in je bila namenjena učenju slovenščine (in tudi nemščine) v trivialkah. Nasprotno pa Potočnikova slovnica – če bi sodili po zgornji tabeli – nesporno sodi v kategorijo priročnikov za tujejezične. Zelenko in Potočnik sta vsak po svoje primer neskladja med naslovom (samodefinicijo) in vsebino.

V nadaljevanju si oglejmo nekaj primerov praktičnih dodatkov.²¹ **Alasia** je poleg pogovorov, v katerih popotnik sprašuje za pot, nastanitev, hrano, vino in oskrbo konj, zapisal še

¹⁹Nekateri jih imenujejo simulirani, namišljeni pogovori.

²⁰Namenoma je poudarjeno, da je ob vseh vrstah frazeologemov tudi prevod, kar odločno kaže na naslovnika, za katerega slovenščina ni materni jezik.

²¹Pogovori iz Alasie, Pohlina in Dajnka ter besedili za prevod iz Murka so natisnjeni v *Slovenskih zvrstnih besedilih*, Ljubljana, 1981, zato jih na tem mestu izpuščamo.

sklop t. i. običajnih pozdravov in drugih stalnih sporočanjških vzorcev (*dobro iutro, bug dai srechio, bug vam zeghnai*). Njegov Vocabolario sicer vsebuje tudi slovenska besedila (npr. očenaš, božično pesem, velikonočno pesem, vzorec pridige), vendar niso namenjena za vajo, pač pa za neposredno rabo, zato jih puščamo ob strani. **Jezuiti** imajo v Tabeli 3 posebno oznako (enako Franul), ker nimajo posebnega, samostojnega seznama frazeologemov, ampak so nekaj stalnih besednih zvez vključili v slovar, npr. *en stukl kruha, mesene klobase, na konja sest, v'bieg gnati, poterpenje imeti, sa dobru vseti*. **Pohlin** ima v Dodatku šest pogovorov, o potovanju, hrani, sorodstvenih razmerjih itd., za prevajanje pa v slovnici²² Katonov nauk, Isokratov govor in Plinijevo pismo. **Franul** si je za praktični del izposodil Linhartovega *Matička*. Dodal mu je slovar, v katerem prevaja besedo za besedo, kakor se pojavljajo v komediji, včasih pa prevede tudi besedno zvezo, npr.: *oblezhen kakor dekle* ali *smo si en malo svoji*.

Šmigočev priročnik je prototip učbenika za tujce. Lepa, v usnje vezana knjiga, vsako drugo stran ima nepopisano, namenjeno za vaje in zapiske. Vaje se začnejo že v teoretičnem delu, te so namenjene sprotnemu utrjevanju posameznih slovnicih poglavij. V obsežnem dodatku je za prevajanje namenjen sklop besedil pod skupnim naslovom *Polško delo*, nato pa sledi 42 zelo živahnih pogovorov na 40 straneh, vedno na levi polovici strani slovenski, na desni pa nemški dialog. Za zgled si oglejmo naslednji pogovor:²³

Od slovenskega jezika

Ali she je dolgo, de se slovenski vuzhijo? – Vuzhijo she se dolg zhas slovenski?

Samo pol leta, gospod. – Ni dolgo, pol leta, gospod.

Ne mogozhe. – To ni mogozhe. Pre dobro govorijo sa tak kratek zhas.

Oni se shalijo, she skoro nizh ne znam govoriti.

Sa istino prav dobro govorijo. Naj meni verjejo, naj lej po gostem govorijo.

Vsaki dan obzhutim, de blodim. – Vsaki dan v'govori blode obzhutim.

To nizh ne dene. Ni se treba bati.

Se bojim, de se mi bli smejali.

Noben slovenez se ne smeje zhres drugega blode, ampak pobolsha nje.

Ali vse sastopijo, kaj k'njim govorim? – Ali vse razmejo, kaj govorim?

Vse dobro sastopim. – Vse dobro rasmem.

Pa v'govori si nemorem pomagati. – Pa guzhati nesnam.

Po zhasi bo she shlo.

Is zeliga serza si voshim.

Kdo je njihov vuzhitel? – Kdo jih ta jesik vuzhi?

Gospod J.

Ga posnam, je priden zhlovek. (Šmigoc 1812: 218)

Dajnko je zaključil teoretični del slovnice s sedmimi stranmi slovenskih frazeologemov s prevodi (npr. *Se na smert opiti; Prosim te za boxjo volo*), za praktični dodatek pa je zbral samoslovenska besedila: 12 strani pogovorov, sledijo basni, šale in kar 125 ugank ter za konec zbirka slovenskih pregovorov.²⁴ **Metelkov** praktični del je zelo kratek: nekaj

²²V 2. izdaji so ta besedila naslovljena z Uebersessungen; najprej je Katonov nauk natisnjen vzporedno nemško-slovensko, pred Isokratovim govorom je navodilo, da je namenjeno za prevod iz slovenščine v nemščino, Plinijevo pismo pa za prevod iz nemščine v slovenščino.

²³Črkopis je, kot v ostalih citatih, deloma prilagojen današnjemu.

²⁴Vseeno Metelko z Dajnkovo slovnico ni bil zadovoljen in je v svoji slovnici leta 1825, torej le eno leto po izidu Dajnkove, v uvodu komentiral, da bi Dajnko bolje naredil, ko bi se malo bolj oprl na Šmigoca.

strani nemških fraz s slovenskim prevodom (Es ist mir schwer angekommen, *težilo me je, težko mi je djalo, težko me je stalo*; Heute ist frisch, *danes je hladno*;) in trije pogovori, *Od starosti, Od vremena in Od trgatve*. Zanimivo je, da je ravno ta praktični del glede na slovnico iz l. 1825 zelo skrčen. Odpadlo je npr. nekaj nemških fraz s prevodom, pa vse slovenske fraze z nemškim prevodom, poleg tega pa tudi šest strani slovenskih pregovorov in kar 40 Ezopovih basni. Ramovš meni, da so basni v slovnici iz l. 1825 služile »kot primer nove pisave in čistega jezika.« (Ramovš 1971: 237). Po drugi strani pa tudi ni nepomembno, da ima pogovore samo v slovnici iz l. 1930.

Naslednji priročnik nadaljuje Šmigočevo tradicijo: tudi **Murko** ima vaje vezane na posamezna slovnicična poglavja (55 kratkih sestavkov v nemščini, namenjenih za prevajanje, s poudarkom na, npr., pridevniku, števniku itd.) V dodatku je 40 pogovorov in besedila za prevajanje iz slovenščine v nemščino; v prvi izdaji so to basni in dve Prešernovi pesmi, v drugi pa so namesto basni bolj poljudni sestavki, npr. *Plešivc, Golovc, Ženitev, Štirje letni časi po Slovenskim* itd.; druga izdaja ima 60 strani več kot prva. **Potočnik** začenja dodatek s slovensko-nemškimi pogovori, konča pa ga s samoslovenskimi besedili, za katere pa imamo vtis, da so namenjena bolj za branje kot za prevajanje. To je 6 kratkih zgodb, sledijo pa pesmi Prešerna (mdr. celoten *Krst pri Savici*), Koseskega, Vodnika in nekega P. (samega Potočnika?). Največ pozornosti si zagotovo zasluži osrednji, najobsežnejši del dodatka, *Chrestomathie*, ki ga je za Potočnika sestavil Janez Komenski. To so tematski sklopi,²⁵ katerih posebnost je, da so vse besede znotraj sklopa uporabljene v povedih; ravno zato v Potočnikovem primeru tematske sklope obravnavamo pri vajah oz. besedilih in ne v slovarskem delu, kot bomo ostale. Zaradi presenetljivo prijetne dikcije v omenjenih tematskih sklopih povzemamo dva (izmed 95-ih) v celoti:

Soba s spavnico.

Soba se ozalša s stropam in po navadi z otablanimi stenami, je razsvetljena z okni, ogreta s pečjo.

Hišno orodje so: klopi, stoli, mize s svojimi nogami in stopnicami, ravno tako blazinjene stolice.

Tudi preproge se razproste. Za sladki počitek je postelja v spavnici, postлана v posteljši nad slamnico, z rjuhami in odejo. Blazina je pod glavo. Postelja se zakrije z zagrinjalom. (Potočnik 1849: 129).

Pogreb.

Merliče so nekdanj sožigali, in pepel v pokrit verč spravili. Mi svoje merliče devamo v mertvaško trugo, jih naložimo na nosilnico, in jih damo s ponosno častjo na pokopališe nesti, kjer jih pokopači v grob položijo in zagrebejo. Kadar merliča neso, se duhovne pesmi pojo, in z zvonovi zvone. Grob se s kamnam pokrije, ali pa s spominkam in z grobopisam polepša. (Potočnik 1849: 140).

Ob vsakem tematskem sklopu ob levi strani vzporedno teče nemško besedilo. To in pa pogovori je navsezadnje odločilo, da imamo Potočnikovo slovnico za učbenik za tujce, pravzaprav je še bolj verjetno (zaradi omenjenih besedil za branje), da je imel tudi Potočnik v mislih dvojnega naslovnika.

Janežičeva dva učbenika sta nadaljevanje Šmigoc-Murkove tradicije, predstavljata pa nov korak v zgodovini priročnikov za tujce. Teoretični del se glede na praktičnega zelo skrči. Vaje so istega tipa kot pri Šmigocu ali Murku – sestavljena nemška in slovenska be-

²⁵Tematski sklop imenujemo skupino besed, ki se nanašajo na isto temo oz. stvar ali področje; ponavadi je tematski sklop naslovljen s hipernimom (npr. drevesa) ali pa z osrednjo besedo (npr. bog).

sedila (skupaj več kot 300), s slovarčkom za pomoč pri razumevanju; prevajanju iz slovenščine v nemščino je namenjen tretji del, ki ga sestavlja 45 besedil, v poglavjih *Pogovori*, *Basni*, *Smešnice*, *Povesti* (iz *Drobtinic* in *Novic*, torej avtentična besedila) in *Pesmi*. Druga izdaja prinaša dve bistveni metodični novosti: učbenik je razdeljen na dva dela, za začetnike in nadaljevalce, poleg tega pa vključuje slovnične preglednice. Sprememba, boljše dodatek glede na prvo izdajo, so tudi *Pozdravi in izrazi vljudnosti*, kar uvrščamo med pogovore, nadalje slovenski frazeologemi s prevodom, med slovenskimi besedili pa vzorci slovenskih pisem.

Premru je drugi del svojih *Dialogov, Pogovore* (41–270), prevzel po tuji, verjetno avstrijski predlogi. Do sedaj nas izvirnost praktičnih besedil v priročnikih sicer ni posebej zanimala, vendar je tukaj podoba govorca tako nenavadna, da v resnici kaj malo ustreza naši predstavi o slovenskem človeku iz 19. stoletja. In spet lahko opazimo nenavadno živost dialogov; današnjemu bralcu se lahko zdijo tudi rahlo komični. Premru ima stran razdeljeno na tri stolpce, tako da italijanski, nemški in slovenski pogovori tečejo vzporedno. Oglejmo si primere:

102. Gospodar pred ko vstane

Peter, koliko je ura?

Gospod, koj bo osem bila.

Kako, osem že? Zakaj prideš tako pozno v mojo spalnico?

Vi ste mi sinoči rekli, da nimam pred devetimi priti.

Res je, zdaj se tega spomnim. Je bilo zelo pozno, ko sem spat šel.

Hočete zdaj vstati, gospod?

Da, potegni gor zagrinjala, zakuri na ognjišči in ogrej vode, da se vmijem.

Ali se bote brili danes?

Ne; sem se včeraj bril, jutri se bo zopet treba. Saj veš, da se po navadi le vsaki drugi dan brijem. (Premru, 1882³: 149, 150).

107. Prigodki, kateri se znajo na poti primeriti.

Zvrnilo se je.

Podajte mi roko.

Držite me.

Vzemite te cule proč.

Sem en čevelj na vozu izgubil; poiščite ga.

Podajte nam blazine iz voza, položite jih v senco pod to drevo; nam bodo služili za sedež.

Vsedimo se.

Sem se grozno bal.

Tudi jaz.

Zdaj se mora voz zoprt vzdigniti.

Ali je ves polomljen?

(Premru 1882³: 161, 162).

135. Kadar se daš zmalati.

Se hočem pustiti zmalati.

Gospod J. kdaj me posedete (zmalate)?

Koliko zahtevate za glavo, za celo podobo?

*Obrnite se malo na desno, levo.
Gledajte v me.
Nagnite glavo en malo.
Tako?
Ne sedite ugodno.
Sem truden.
Ta nastava je prav nerodna.
Le odpočite se.
Dovolite, da vas postavim; tako, glava malo nagnjena, na desno, na levo.
Se premikate.
Imate malo preresni pogled.
Vas prosim, v mene gledati; zdaj delam na očeh, na ustah, na nosu.
Ste že trudni?
Dosti za danes.
Najte, da pogledam!
Je še le debeli načrt.
(Premru 1882³: 224, 225).*

Zadnji med priročniki je **Navratilov**, ki se od ostalih nekoliko razlikuje, saj je specializiran, funkcijsko-zvrstno določen, namenjen sodnim uradnikom. Teoretičnemu delu sledi praktični dodatek, v katerem so zbrane vse vrste sodnih spisov z nemškim prevodom: povabilo za priče, vabilo, naročilo, ovadba, rzsodba, zapisnik itd. Kot je razvidno, ne gra za vaje, ampak za zglede. Vmes pa so tudi razdelki, ki bi jih lahko brez zadrege uvrstili med pogovore:

Izpraševanje priče – splošna vprašanja.

–Kako se pišete? Kako se pišeš? Kako Vam (ti) je ime?

Posamezna »posebna vprašanja«.

(Posebno tista, ki se za stran besednega sklada z nemškimi ne vjemajo)

–Zakaj tajiš? – Zakaj se v tajbo spuščaš? – Vse resnično (po pravici, po pravici) povej.

–Kar si zdaj povedal, ni res. – Tvoje govorjenje (pripovedavanje) ni resnično, – Tvoji odgovori (tvoje besede) niso resnični(e).

–Zvedlo se je, povedano je bilo, da si (ti) potepuh (vlačugar). – Kaj praviš (veliš) na to?

(Navratil 1850: VII).

V zvezi z vzorci besedil za neposredno rabo je zanimivo, da jih imamo ravno na začetku in na koncu vrste v stolpcu A – pri Alasiju cerkvene obrazce in pri Navratilu sodno-pravne. Sicer pa predstavljajo praktični dodatki iz omenjenih priročnikov velikansko zakladnico jezikovnega in – morda še več – nejezikovnega gradiva, so prava kronika svojega časa. Zanimivo bi jih bilo nekoč pregledati tudi s te plati.

Zadnji parameter, značilen za priročnike za tujce, s katerim se bomo podrobneje ukvarjali, je **slovar**. Uvedimo ga spet kar s preglednico, v kateri je urejevalni princip naslednji: slovar je lahko v priročniku samostojna enota, urejena po abecedi (Alasia, jezuiti, Franul, Šmigoc, Janežič¹, Janežič² in Navratil). Nekateri priročniki imajo poleg tega še manjše slovarske enote, ki so razdrobljene ob posameznih besedilih in se nanje tudi nanašajo (Šmigoc, Murko¹, Murko², Janežič¹ in Janežič²). Posebej obravnavamo tematske sklope, z opombo, da gre pri Alasiju in Franulu le za drobce, pri jezuitih, Šmigocu, Murku¹ in

Murku² pa za precej obsežne samostojne enote tematskih sklopov. (Pri slovarjih ne upoštevamo seznamov besed za sklanjanje in spreganje po vzorcu.)

	Ala	jez	Fra	Šmi	Mur	Mur ²	Jan	Jan ²	Nav
samostojna enota									
razdrobljen									
tematski sklopi									

Tabela 5: Popolnjenost priročnikov za tujce s slovarjem

Zelenko, Dajnko in Metelko v svojih priročnikih nimajo slovarjev, prav tako ne Premru, čeprav ima pri posameznih besednih vrstah liste besed, a te niso urejene niti po abecedi niti po kakšnem drugem urejevalnem principu. Potočnikove tematske sklope pa smo obravnavali pri vajah.

Pri **Alasiju** z malo truda najdemo 4 tematske sklope, skrite v uvodu v slovar in v dodatku; to so izrazi za dneve v tednu, časovne enote, imena za števila in imena za denar. Avtor jih ima pregledno urejene v stolpcih, na levi je italijanski izraz, na desni slovenski. Pri jezuitih je celoten *Vocabularium* urejen po principu tematskih sklopov, znotraj njih pa so besede razvrščene po pomembnosti. V tem obsežnem (42 str.) dodatku imamo vse vrste tematskih sklopov, npr. *Od tih nebiesuoj elementou, Ti prasnizhi v leti, Kar na miso slishi, Od pezheniga, Od ta studirenja, Od te abilnosti ali napopolnosti tiga zloueka* do tako tematsko zoženih, kot je *Salata*.

Franulov slovar smo že omenili, ima pa tudi dodatek, tematski sklop, ki se nanaša na čas v letu, z izrazi *ново leto, pust, veliki petek, žetva, trgatva, prvi krajec, ščip, mrak...* **Šmigoc** ima poleg precej obsežne zbirke besed (*Wörter Sammlung*), tj. v tematske sklope razvrščenih besed, tudi abecedni slov.-nem. slovar, katerega posebnost pa je, da pri posameznem geslu obravnava tudi celo besedno družino. **Murko** ima v obeh izdajah *Sammlung der notwendigen Wörter*, tematske sklope, **Janežič** pa v obeh izdajah abecedni slovar, v drugi obogaten z besednimi družinami. **Navratil** ima dva abecedna slovarja, nemško-slovenskega in slovensko-nemškega.

III.

Za konec še enkrat povzemimo ugotovitve pričujoče razprave. Naš namen je bil pregledati jezikovne priročnike za učenje slovenščine kot drugega/tujega jezika iz obdobja 1550 do 1850. Za to jih je bilo treba najprej poiskati oz. določiti, pri tem pa smo si vzeli za merilo, da se mora priročnik sam definirati kot tak (v naslovu, podnaslovu ali v uvodu), oporo za njegovo uvrstitev med priročnike za tujce pa smo vedno iskali tudi v slovenski slovstveni zgodovini. Tako smo zbrali korpus 14 del, za katere se je dalo predvidevati, da so namenjena (izključno ali tudi) za učenje slovenščine kot drugega (le izjemoma tudi tujega) jezika. V drugem delu razprave smo zbrani korpus pregledali s stališča naslova, meta-jezika, vaj in praktičnih dodatkov ter različnih vrst slovarjev. Glede na te parametre smo lahko hipotezo iz prvega dela potrdili ali ovrgli. V večini primerov se je pokazalo, da je bila hipoteza pravilna: avtor, ki je svoj priročnik namenil (tudi tujejezičnim govorcem, je to pri vsebini upošteval, kar pomeni, da je uvrstil v svoje delo vsaj nekatere sestavine, ki so za priročnik za učenje tujega jezika (še danes) konstitutivnega pomena, to pa so:

- sestavljena oz. prirejena besedila (danes »lekcije«),
- avtentična besedila (umetnostna in neumetnostna),

- pogovori za sporazumevanje v vsakdanjih življenjskih okoliščinah,
- različne zbirke frazeologemov (stalne besedne zveze, rekla, pregovori itd.),
- osnovni sporočanje vzorci v obliki seznamov,
- tematski sklopi besed,
- abecedni slovarji,
- kratki slovarčki za razlago besed v besedilih,
- slovnice preglednice.

Če bi hoteli iz korpusa izbrati tiste priročnike, ki najbolj ustrezajo naši današnji predstavi o priročnikih za učenje (slovenščine kot) drugega/tujega jezika, bi se odločili za navezo Šmigoc-Murko-Janežič, ki je tudi nastala v medsebojni odvisnosti.

V drugi polovici 19. stol. se je položaj slovenskega knjižnega jezika bistveno spremenil. Jezikovno načrtovanje je postalo del nacionalnega programa in slovenščina je v javnem življenju počasi prevzemala vodilno vlogo. Avtorji jezikovnih priročnikov – bodisi znanstvenih bodisi strokovnih in pragmatičnih del – so se sedaj ukvarjali s polnokrvnim jezikom, ki za svoj opis ni več potreboval tujega jezika. Metajezik postane skoraj izključno slovenščina, nemščina (in drugi tuji jeziki) je izrinjena iz slovenskega jezikoslovja, saj avtorjem priročnikov ni treba upoštevati niti nemško govorečih priseljencev niti v nemškem jeziku šolanih Slovencev. V tem času se dokončno in jasno zariše meja med jezikovnimi priročniki, namenjenimi rojenim govorcem, in tistimi za učenje slovenščine kot drugega/tujega jezika; nastajanje slednjih tudi nekoliko zamre, kar je glede na zgodovinske okoliščine razumljivo, po drugi strani pa se razširi polje naslovnikov – vsaj še na nekatere slovanske narode. To pa je že predmet druge razprave.

LITERATURA

- Adam BOHORČ, 1584: *Arcticae horulae succisivae*. Wittenberg.
- Peter DAJNKO, 1824: *Lehrbuch der Windischen Sprache*. Gratz.
- Alasia da SOMMARIPA, 1607: *Vocabolario Italiano e schiavo*.
- Ina FERBEŽAR, 1996/97: Jezikovno testiranje na tečajih slovenščine kot drugega/tujega jezika. *Jezik in slovstvo* 7/42.
- Vicenzo Franul de WEISSENTHURN, 1811: *Saggio grammaticale Italiano-cragnolino. Grammatica oder Windisches Sprachbuch*, 1758. Klagenfurt.
- Ožbalt GUTSMAN, 1777: *Windische Sprachlehre*. Klagenfurt.
- HIPOLIT, 1715: *Grammatica latino-germanico-slavonica*. Labaci.
- Anton JANEŽIČ, 1849: *Kurzer Unterricht für Deutsche*. Klagenfurt.
- – 1850: *Praktischer Unterricht für Deutsche*. Klagenfurt.
- France KIDRIČ, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana.
- Jernej KOPITAR, 1809: *Grammatik der Slavischen Sprache*. Laibach.
- Ivan NAVRATIL, 1850: *Kurze Sprachlehre*. Laibach.
- Matia MAJAR, 1848: *Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje*. Celovec.
- – 1850a: *Slovnica za Slovence*. Ljubljana.
- – 1850b: *Spisovnik za Slovence*. Celovec.
- Fran MALVAŠIČ, 1849: *Slovenska slovnica za prve slovenske šole*.
- Josip MARN, 1861: *Slovnice slovenskega jezika. Programm und Jahresbericht Oberгимnasiums zu Laibach für das Schuljahr 1861*. 13–26.
- Franc METELKO, 1825: *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache*. Laibach.
- – 1830: *Slowenische Sprachlehre*. Laibach.

- Anton MURKO, 1832: *Slowenische Sprachlehre für Deutsche*. Graz.
-- 1843: *Theoretisch-practische Grammatik*. Graz.
- Jožef MURŠEC: *Kratka slovenska slovnica za pervence*. Gradec.
- Breda POGORELEC, 1981: Ustalitev pisne in knjižne norme slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. XVII. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 113–116.
-- 1983: Razvoj slovenske slovnične zavesti od 16. do 19. stoletja. XIX. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 89–95.
-- 1993: Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje pri Slovencih: zgodovina in sodobni vidiki. *Jezik tako in drugače*. Ljubljana. 1–17.
- Marko POHLIN, 1768: *Kraynska Grammatika*. Laybach.
-- 1783: *Kraynska Grammatika*. Laybach.
- Blaž POTOČNIK, 1849: *Grammatik der Slowenische Sprache*. Laibach.
- Giuseppe PREMUR, 1882: *Dialoghi Italiani, Tedeschi e Sloveni*. Gorizia.
- Fran RAMOVŠ, 1971: Zgodovina slovenske slovnice. *Zbrano delo* (prva knjiga). Ljubljana.
- SBL – *Slovenski biografski leksikon* (Ur. A. Gspan, J. Munda, F. Petre s sodelavci). Ljubljana.
- Marko STABEJ, 1998: Slovenski pesniški jezik z vidika jezikovnega načrtovanja do l. 1848. *Slavistična revija* 46/3. Ljubljana. 207–233.
- Janez Leopold ŠMIGOC, 1812: *Theoretisch-practische Windische Sprachlehre*. Graz.
- Jože TOPORIŠIČ, 1983: Pohlinova slovnica. XIX. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 7–16.
-- 1980a: Kopitar kot slovničar. XVI. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 89–95.
-- 1980b: Kopitarjeva slovnica – oblikoslovje. *Slavistična revija* 29/2. Ljubljana. 395–413.
-- 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1998: Slovnice slovenskega jezika. *Slovenska enciklopedija*. 79–81.
- Valentin VODNIK, 1811: *Pismenost ali gramatika*. Ljubljana.
- Jurij ZELENKO, 1791: *Slovenska Grammatika oder Georg Sellenko's Windische Sprachlehre*.
- Jana ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, 1998: Slovenščina kot drugi/tuji jezik: Metode jezikoslovnega opisa. *Uporabno jezikoslovje* 5. Ljubljana. 225–238.

Jana Zemljarič Miklavčič
Filozofska fakulteta v Ljubljani